

אפשטיין, אבנר

בן זאב ויפה. נולד ביום כ"א בסיון תש"ד (12.6.1944) בירושלים. הוריו היו יוצאי פולין ולזכר זקניו (של' הנולד), שניספו בשואה, קראו לו "אבנר" וכוונתם היתה: נר לאבות. את שנות חייו הראשונות בילה בשכונת נחלאות בעיר ובהגיעו לגיל הלימודים למד בבית-הספר היסודי "בית הילד". אחרי שסיים את לימודיו בו למד בבית-הספר התיכון שליד האוניברסיטה בבית-הכרם — ואת תעודת-הבגרות שלו

קיבל במגמת המזרחנות. אבנר היה חבר ומדריך פעיל ב"התנועה המאוחדת" בסניף מרכז ירושלים. גילה נטייה מיוחדת לספורט והיה חבר ב"הפועל". גם עבודה ציבורית עניינה אותו, כפי שהוכיח בפעילותו בהסתדרות הסטודנטים באוניברסיטה לאחר-מכן. אחרי שסיים את לימודיו בבית-הספר התיכון גויס לצה"ל; זה היה באוקטובר 1962 — ואת צאתו לצבא קיבל בכובד-ראש. כיון שהיה חבר בגרעין "יגב" התגייס לנח"ל במסגרת גרעינו ואת תקופת השל"ת עשה בקיבוץ אפיקים. הוא נשא את נפשו לקצונה אך לא התעלם מן הקשיים שבדרך והסתגל להם מתוך שמירה על דמותו ונאמנותו לתפקיד. כמה תכונות אנושיות התגלו בו בהיותו בקורס-הקצינים וכן הראה מסירות רבה לתפקיד כמדריך. באפריל 1966 סיים אבנר את קורס מפקדי-פלוגות — ובדרגת סגן שוחרר מן הצבא. ערב שחרורו, בזמן מיצעד יום-העצמאות, אמר לאמו כי הוא חש שהוא סיים שלב חשוב בחיים והנה הוא עומד בפתח תקופה חדשה. אז עמד אבנר לצאת לחוץ-לארץ לשם טיול ואת עדינות-נפשו הראה בדאגו להרוויח בעצמו את מלוא סכום-הכסף הדרוש לשם נסיעתו זו אשר תיכנן.

הטיול הזה השפיע עליו השפעה עצומה. הוא עבר חוויה עמוקה — ובייחוד בשעת ביקורו אצל קרובי-המשפחה בפולין. מראה-היהודים שם זיעזע אותו ועוד יותר מזה התרשם קשות ממה שראו עיניו באושוויץ. "נסעתי כישראלי", אמר אבנר כשחזר מן הטיול, "וחזרתי כיהודי". מלבד החוויות שעברו עליו והנסיונות שהתנסה בהם נפתחו לפניו בטיול הזה, שנמשך חצי-שנה ברחבי אירופה, אופקים רחבים — להכיר ולדעת. בשובו מדרכו גילתה בו משפחתו תכונה נוספת: החוש המשפחתי ניכר בו, כי הנה חש אבנר את עצמו כחולייה בשלשלת הדורות. בהמשך למגמה המזרחנית שבבית-הספר התיכון התחיל ללמוד באוניברסיטה העברית בירושלים בחוגים להיסטוריה, ולמזרח התיכון. זו היתה תקופה אינטנסיבית ומלאה פעילות בחייו — ומלבד הלימודים שבהם עסק היה פעיל בהסתדרות הסטודנטים כחבר המועצה שלה. מלבד זאת הועסק אבנר במפעל לתרגומי המדע הישראלי בירושלים. במלחמת ששת הימים נמצא אבנר בחטיבה הירושלמית והשתתף בקרבות בדרום ירושלים; במסגרת המילואים הוצב בחיל-המצב בחברון והיה אחראי לשטח של מערת-המכפלה. פעם פגשה בו אמו בחברון במסגרת טיול שאורגן למען נשות-חיילים ואבנר צירף גם אותה לטיול, היא מצאה אותו כשהוא עומד ליד מערת-המכפלה, "עוזי" בידו, והוא מוקף ילדים ערבים כשהוא פורט להם כסף. האם הביטה בו במבט של תמיהה אך הוא ענה במשיכת-כתף: "נו, ילדים הם ילדים". לא פעם אמר לה: "לי אין שונאים — ואני איני שונא איש". לערבים לא היתה בן כל שנאה — והוא היה מזדעזע למראה הפליטים העוברים את הירדן מזרחה. הוריו, אשר אהובים ומכובדים היו עליו ואשר אותם חשב כבני-ברית נאמנים לו לעצה ולתושייה, ראו את בנם כאיש שלם ומושלם, האומר כולו רוממות-רוח, הפולט פעם אימרת-כנף ופעם בדיחה בלוויית בת-שחוק כשמתוכו היה פורץ כוח-עלומים. הם ראו אותו עולה ומטפס בסולם-החיים חיש מהר עד שקשה היה לעצור בו — ויומו היה מלא וגדוש: עבודה, לימודים, וחידושים. אבנר ידע לאהוב בכל לבו כי היה מקשיב לרחשי לב זולתו. כיליד ירושלים היה מעלה את בירתו על ראש שמחתו וגם אותה אהב בכל נימי נפשו. לקראת סוף שנת-הלימודים השנייה יצא אבנר לשבוע ימים לשם השתלמות קצינים. עם תום ההשתלמות, אור ליום ב' בתמוז תשכ"ח (28.6.1968), יצא אבנר מרמת-הגולן יחד עם עוד ארבעה מחבריו הקצינים, לנסיעת-לילה כדי להגיע מהר ככל האפשר לירושלימה ובכביש גהה, בשעת מילוי תפקידו, מצא אבנר את מותו יחד עם שאר הנוסעים. הובא למנוחת-עולמים בבית-הקברות הצבאי שעל הר-הרצל בירושלים. במלאת שנה לנפלו הוציאו הוריו וחבריו ספר לזכרו בהשתתפות עובדי מפעל לתרגומי-מדע. בספר "נזכור" שבהוצאת האוניברסיטה העברית בירושלים והסתדרות הסטודנטים שבה בעריכת יהודה האזרחי, הובאו תולדותיו ותיאור קרבו האחרון.

אפשייין אבנר בן זאב ויפה. נולד ביום כ"א בסיון תש"ד (12.6.1944) בירושלים. למד בבית-הספר היסודי בית-הילד בירושלים, ובבית-הספר התיכון שליד האוניברסיטה בבית-הכרם. למד שנתיים באוניברסיטה העברית בירושלים בחוגים להיסטוריה ולמזרח התיכון. נפל בעת מילוי תפקידו אור ליום ב' בתמוז תשכ"ח (28.6.1968).

25.7.1963

לנילי,

ליד הכניסה למשרדי הבסיס יש שלט מעניין: "בית-ספר למפקדי-כיתות". אולם כל הדיבורים או הסיפורים על בית-ספר, לימודים או כיתות לא עושים רושם מיוחד, בייחוד לא בבית-הספר בו אני לומד. מנסים להגביר בנו את ההרגשה, שבעצם אנו עדיין טרום-חיילים. מבנה "בית-הספר", השיעורים, ההרצאות, המסגרות המשמעותיות החזקות, נוטעים בנו את ההרגשה של תלמידים, אך כל זאת רק לכאורה. אם ננסה לסכם את התקופה עתה, הרי שלאט-לאט מתחילים לעכל, שעוד כך וכך ימים הקורס ייגמר והיאוש הראשון של הלב המדברי מתחיל לעבור. האימונים הופכים מיום ליום קשים יותר, ובד-בבד גם מעניינים יותר. מדי פעם בפעם צצים סימני סיפוק ראשוניים על מה שעושים כאן. על הסיום עדיין לא חושבים. התאריך הנכסף הוא היום של היציאה לחופשה רגילה ועד לתאריך זה סופרים את הימים, השעות והרגעים.

12.9.1962

קיבלתי את מכתבך בשמחה. אין זאת מליצה שגרתית בפתח כל מכתב, אלא פשוט עובדה, כי נעים לקבל מכתב. אני מרגיש עצמי פה במשהו מעין בדידות. זאת אינה בדידות, הנובעת מחוסר ידידים או תעסוקה. ההיפך הוא הנכון: אני חושב, שמבין "הירושלמים" אני השתלבתי בצורה הטובה ביותר בין חברי הגרעין. אבל יש פה רגעים (לצערי הם רבים), שאדם מרגיש את עצמו לבד, כי אין הוא מוצא את מקומו, והוא מרגיש, כי חיינו מתבזבזים, ללא כל סיבה ותכלית. במצב כזה אני שרוי כעת באפיקים, וככל שקרב תאריך הגיוס (ה-15 באוקטובר), גוברות בי המחשבות על עזיבה.

היום הודיע ספי מתל-אביב על עזיבה בגלל השחיתות, שפשתה בגרעין, ואם נסתכל היטב, הרי שיש הרבה מהאמת בדבריו.

בעצם מה אני מפטפט על צרותי ועל הרהורי לבי – מה עוד שאין את רגילה לעובדה, שבכל זאת יש לי לב ורגש, המסוגלים למלא בחיי איזה תפקיד, אבל ככה זה.

12.11.1962

...אף אחד אינו טוען כיום, כי הקיבוץ בחינת רצוי, שאין מה לתקן בו. גדולתה של התנועה היא בכך, שהיא מחנכת את החניך לנסות ולהתגבר על הקשיים המלווים חיי קיבוץ. החניך בתחילת השביעית, לא מסוגל להגיע למסקנות מעין אלה, ואני חושב, שאת יכולה לחכות עד הגיעך לנח"ל, כדי להיווכח בעצמך ולהגיע למסקנה על סמך ניסיון אישי במשק שאת צריכה להשלים.

את בוודאי חושבת, שפתאום "נפלתי על הראש" עם רעיונות כאלה, אך עיקר מטרתי כרגע היא לשכנע את עצמי, כי הקיבוץ מבחינת חזונו והגשמתו אינו בשבילי. הבעיה שלי כרגע היא רצוני להמשיך ללמוד אחרי הצבא. ואיך הדבר יסתדר עם רעיון הקיבוץ – לאלוהים ולזמן פתרוניים.

19.5.1963

לנילי,

ובכן, הרבה זמן לא השאירו לנו כאן להרהר על החופשה. פשוט התחילו במסע טרטור אימים, להזכיר לנו היכן בדיוק אנו נמצאים. מצב-הרוח בקרב רוב החבר'ה הוא משהו בגדר יאוש. מייאש המעבר מתנאים טובים של שפע אורות ואנשים, אל המרחבים האין-סופיים של חול, חול וחול. אתה מביט שוב מסביב וחש אותה הרגשת בדידות מרגיזה, המעלה תחושת מתח. ויחד עם זאת מתגברת בך הרגשה של גדולת ערך עצמך ויכולתך לעמוד בכל זאת.

יחסם של הצלבנים למצרים בתקופת ממלכת ירושלים הראשונה

עבודת רפראט, הוגשה לפרופ' י. פראוור, האוניברסיטה העברית בירושלים

הקדמה

מסע הצלב הראשון מצא את העולם המוסלמי במזרח התיכון במצב של פירוד. הממלכה הסלג'וקית, ששלטה עד אז, החלה להתפורר אחרי תור הזהב של ניזאם אל-מולק לשורה של מדינות קטנות סביב ערים עם מנהיגים מקומיים. בצפון השתלט קצין סלג'וקי, זנגי שמו, על עיראק וצפון-סוריה ואילו בנו יורשו, נור-אדין, כבש את דמשק ב-1154, ויצר, זו הפעם הראשונה, יריב חזק לממלכה הצלבנית שהחלה להתבסס.

בדרום שלטה השושלת הפאטימית, שושלת שיעית על עם, שרובו היה סוני. בתקופה הנידונה, כלומר במאה ה-12, הייתה השושלת במצב של 'חולשה, אשר הביאה כמעט להתפרקות עקב גל של רציחות בצמרת, מצב שהכין את הרקע להתערבות מבחוץ.

ב-1171 הכריז קצין כורדי, צלאח-אדין אלאיובי, שהיה נציגו של נור-אדין במצרים, על ביטול הכליפות הפאטימית וכוון לעצמו מעמד של שליט מצרים בפועל תוך נאמנות חלקית ומפוקפקת לשלטון הסורי.

ב-1174, כאשר מת נור-אדין, בלע צלאח-אדין את נחלותיו בסוריה, וכך הקים ממלכה מוסלמית סורית-מצרית מאוחדת, שהיה בכוחה למגר את ממלכת ירושלים הראשונה.

עד כאן בקווים כלליים מאוד המציאות הפוליטית במזרח התיכון, אשר הצלבנים נתקלו בה. קשה להצביע על קו דומיננטי מרכזי, אשר הנחה את המדיניות הצלבנית כלפי מצרים בתקופת הממלכה הראשונה. במשך תקופה של מאה שנה אנו עדים להתפתחות גישות שונות, בעיקר בעלות אופי אסטרטגי כלפי מצרים, גישות שנבעו מהתפתחויות פוליטיות על רקע כלכלי.

בעבודתי זאת אנסה לתאר את הגורמים והמהלכים, שהשפיעו על היחס למצרים, ואנסה להוכיח, כיצד השתרשה בצלבנים ההכרה, כי שליטה על ארץ-ישראל תתאפשר אך ורק על-ידי שליטה ישירה או עקיפה על מצרים.

במלים אחרות, מצרים הייתה מבחינה אסטרטגית אמצעי בידי הצלבנים לשמירה על ממלכת ירושלים, אך לא מטרה.

הגישה האסטרטגית

בראשית שנות הממלכה הראשונה נמצאה הממלכה הערבית בקו דפנסיבי לגבי הכיבוש הצלבני. כתוצאה מהתפתחות זאת והפיכתה של ארץ-ישראל למעין אי בתוך ים ערבי מסביב, החלו להיווצר מספר

שטחים מפרידים, אשר שימשו כקווי-גבול בין השטח הנוצרי לשטח המוסלמי. לזכותם של הצלבנים ניתן לומר, כי הם הצטיינו בגישה אסטרטגית ריאלית ומפוכחת. כל המבנה ההגנתי היה שיטתי, תוך ניצול כל נקודת תורפה אפשרית. תעיד על זאת שרשרת המצודות לאורך הגבול המזרחי של הארץ, מצד אחד, ורשת מבצרי הנמלים על הגבול המערבי – הוא הים, מצד שני. בשתי חזיתות פעלו הצלבנים בראשית הממלכה, חזיתות שהפכו במרוצת הזמן לשני כיווני התפשטות:

הראשונה – חזית הצפון על גבול נסיכויות אנטיוכיה ואידיסה. ואילו החזית השנייה החשובה לנו יותר, היא החזית המצרית הדרומית.

ראיה אחרת של הדברים נובעת מדרכי ההגנה הימית וההגנה היבשתית.

במה דברים אמורים? הצלבנים, כדי להבטיח את המשך קיום ממלכתם, חייבים היו להתבסס על שיתוף פעולה הדוק עם אירופה, אשר יכול היה להתבצע אך ורק דרך הים. ואמנם, ההוכחה הטובה ביותר לכך היא אופיין הימי של הממלכות הצלבניות. השאיפה, אשר חלקה באה לידי הגשמה, הייתה קו חזית ימית של 1200 ק"מ בין אלכסנדריה בצפון לאלכסנדריה בדרום.

במקביל לביסוס הימי החלה להיווצר תאוריית הגבולות הטבעיים כקו מנחה לאסטרטגיה היבשתית. במציאות הגיאוגרפית של המזרח התיכון גבולות טבעיים פירושם מדבר, ועל רקע רעיון זה אפשר להבין את פעולותיהם של הצלבנים.

את תקופת הממלכה הראשונה ניתן לחלק לשלוש תקופות משנה:

התקופה הראשונה החלה עם יסוד הממלכה ונסתיימה עם סיום מסע הצלב השני, ועיקרה: הפניית המחץ העיקרי כנגד האויב הסורי מצפון, כאשר חזית הדרום מהווה אך מטרה משנית.

התקופה השנייה, שהחלה עם כיבוש אשקלון ב-1153 ונסתיימה בשנות עלותם של אמלריך ונור-אדין (1174), ציינה את העתקת החזית מהצפון לדרום, כאשר המאבק נגד סוריה משמש אך כרקע, ואשר היוזמה רובה בידי הצלבנים.

בתקופה השלישית (1174–1190), כתוצאה מאובדן היוזמה הצלבנית ואיחוד המוסלמים תחת צלאח-אדין, המאבק הוא גלוי בין שני הכוחות, מאבק שסימונו בנפילת ירושלים.

תחילת המאבק הוא על הים. ב-20 השנים הראשונות של הממלכה שלטו המצרים על הים ובסיסיהם היו בעיקר צור ואשקלון. אם כי, אל לנו לשכוח, כל ערי החוף היו בעצם בבחינת בסיסים מצריים, דבר שאילץ את הצלבנים

להתבסס בתחילה, דווקא באזור ההר.

כך החלה האופנסיבה הרצינית כנגד ערי החוף והשליטה המצרית בהן. בסיוע הציים של ערי איטליה, נכבשו כל ערי החוף פרט לאשקלון וצור, עד שנת 1110.

גוטפריד מבין ובאלדווין הראשון, מלכי ממלכת ירושלים, ראו את עיקר דאגתם באבטחת הדרך מרמלה לירושלים, כחלק מציר ההספקה לירושלים מנמל יפו.

בחורף 1100-1101 ביצע באלדווין מסע מלחמתי שעיקרו: מיטוט העמדות הפאטמיות בארץ-ישראל והעתקת קו הגבול הצלבני-מצרי אל גבול המדבר, בעיקר בגבול הנגב הדרומי-מזרחי לאורך בקעת הערבה וים המלח. כאן חלה התעוררות מצרית, שגילויה התבטאו ב-5 התקפות בשנים 1101-1105, ואשר כולן נכשלו.

במקביל החלה חדירת התודעה לעולם המוסלמי, כי אין מדובר במסע של הרפתקנים גרידא, אלא איום רציני על ההגמוניה המוסלמית במזרח התיכון בכלל ובארץ-ישראל על מקומותיה הקדושים בפרט, הכרה שתהיה לה השלכה על עתיד הממלכה.

הצלבנים החלו בניסיון חדש לקבוע עובדות על-ידי שורה של מעשי חתרנות וסכסוכים, אשר מטרתם למנוע ברית סורית-מצרית. בנצלם את הדמורליזציה של המצרים באותה תקופה, החדידו הרגשת אי-אמון בין המוסלמים. אחרי קרב תל-דאגית ב-1115, יכול היה באלדווין להתפנות מעיסוקי חזית הצפון ולנסות לפעול בדרום. ההתחלה, ברעיון ההשתלטות דווקא על האזורים המזרחיים לאורך בקעת הירדן, מקום שעוברת בו דארבאלחאג', כלומר, דרך עולי-הרגל, אשר הייתה פרוצה ללא שליטה מרכזית. אזור זה היה מאוכלס על-ידי שבטי בדווים נודדים, שאפשר היה לקנותם או לפחות לרכוש את תמיכתם. תופעה זו נוצלה על-ידי הצלבנים לאורך כל הקו. זאת, כחלק מרעיון מרכזי יותר שתכליתו – שליטה על קו הגבול החדש, קו המדבר ירמוק-אילת. ואמנם ב-1115 נכבשה אילת. כדי לבסס את השליטה בה נכבש האי ג'זירת פרעון דרומית לאילת. חשיבותו הייתה הן מבחינת שליטתו על המעבר הימי מאילת, והן ביכולתו לענות על בעיית הנחיתות הדמוגרפית של הכוח הצלבני.

כהוכחה לכך, שמסע ירמוק-אילת של באלדווין לא נשא אופי הרפתקני בלבד, באה שנת 1118 ועמה מסע מצרים הראשון, המעיד על ראשיתה של גישה אסטרטגית חדשה.

עם זאת נראה לי, כי היה זה רק מסע גישוש, מפני שאין להניח, כי 216 אבירים ו-400 חיילים [על-פי אלברט מאאכן], התכוננו, באמת ובתמים, לכבוש את מצרים. מסע זה הסתיים במותו של באלדווין, אשר סיים את השלב הראשון; עיקרו היה – התבססות בשטחים חדשים וקביעת גבולות לממלכה.

כאן מתחילה תקופה חדשה בגישתם האסטרטגית של הצלבנים, ובמקום מדיניות של התפשטות החל תהליך של ביצור הקיים. אם היו ניסיונות של הרחבת שטחים, הם נעשו על-ידי הקמת שרשרת מבצרים וביצורים בדרום עבר הירדן (אשתמוע, ואדי מוסא, כך והסביבה, מונריאל, טפלה הרמז וסלע) בגלעד ובמואב. כך אפשר לומר, כי הגבול הדרומי – הוא גבול המדבר. פרט לנקודה בודדת, אשר הוותה סכנה תמידית, בהיותה בסיס אספקה קדמי, הלא היא אשקלון, אשר עד 1153 הייתה בשליטה מצרית ויכלה תמיד לאיים על הדרך לירושלים. כדי לנטרל איום זה, הוקמה שרשרת מבצרים סביב אשקלון (דיר אל-באלח).

עזה, בית גוברין, תל-א-צפי ויבנה) מעשה ידיו ופרי תכנונו של פולק מאנז'ו.

בשנת 1142, עם השלמת כיתורה של אשקלון, צומצמה עד למינימום יכולתה של עיר זאת להטריד את חלקיה הדרומיים של הממלכה, בעיקר את הציר יפירמלה-ירושלים.

יחד עם זאת, נקודת הכובד העיקרית של המאמץ הצלבני עדיין הופנתה כלפי סוריה. בכך מסתיימת התקופה הראשונה.

סוף מסע הצלב השני, ציין את הפיכתו של הגבול הדרומי מבעיה משנית לבעיה מרכזית. זאת עקב ירידתו של נסיכויות אידיסיה ואנטיוכיה וכן רוזנות טריפולי, הן מבחינה טריטוריאלית והן מבחינת השפעתן.

גם בתוך הממלכה נשתנה משהו, וכתוצאה מהחלשת הצד הצפוני עבר מרכז הממלכה לירושלים.

לפנינו מעבר מאוריינטאציה צפונית, שנושאה האחרון היה באלדווין השלישי, לאוריינטאציה מצרית, שמייצגה הראשון היה אמאלריך הראשון, וזאת בתוקף היותו בעבר רוזן עכו ואשקלון.

העתקת המרכז המפעיל של הממלכה דרומה, חייבה את שימת הדגש על הגבול הדרומי. כאן מצאו הצלבנים מתחרה לרעיון כיבוש מצרים בדמותם של נור-אדין ושירכוה.

תבוסתם של הצלבנים במירוץ על מצרים הייתה מכרעת לגביהם וקבעה את גורלם מאוחר יותר. אחרי שנכזבה תוחלתו של אמאלריך הראשון ליצירת כוח נוצרי חזק, תוך כריתת ברית עם הקיסר הביזנטי עמנואל, הפנה הלה את עיקר מאמציו מעתה ואילך אל מצרים, כדי למנוע את השתלבותה במערכת הסורית ואת איחוד המוסלמים המקיפים את הממלכה.

החוד הופנה תחילה כנגד אשקלון. המצרים הבינו יפה את חשיבותה האסטרטגית של עיר זאת, והם אף שילמו לכל תושב בעיר משכורת צבאית מרגע היוולדו.

אולם פרט לעזרה בודדת, לא עשו הפאטימים די כדי למנוע את נפילת העיר בידי הצלבנים, אחרי שבעת חודשי מצור ב-1153.

אולם המשמעות, שנבעה מכיבוש העיר, הייתה רחבה יותר. מצד אחד הובטחה רציפות טריטוריאלית מבירות בצפון ועד אל-עריש בדרום, ומצד שני הוקם ראש גשר להתקפה צלבנית על מצרים.

במילים אחרות: כיבוש אשקלון היה החוליה האחרונה בתיאורית הגבולות הטבעיים במושגים של שנת 1153, כלומר, קו גבול שעבר בין המדבר לספר.

נור-אדין, כשליט סוריה, היסס רבות אם להיכנס למאבק על מצרים מפחד התפוררות גרעין הממלכה הצפונית על-ידי התפשטות טריטוריאלית רחבה מדי וחוסר אמונתו באפשרות של ניצחון.

לאור החשש של הכיתור, נעשתה השליטה על מצרים עבור הצלבנים בחינת *Sine quo non*. אולם על דרך הביצוע, ועל טיב הקשרים חלוקות הדעות. הייתה אפשרות ליצור עם המצרים יחסי תלות הכרוכים בתשלום מס במתכונת היחסים בעבר עם דמשק, תוך ניצול הפקידות השיעית הגבוהה, אשר העדיפה שליטה נוצרית על-פני שלטון סורי-סוני או עיראקי, תוך שליחת חיל מצב אל נקודות אסטרטגיות.

הייתה גם אפשרות שנייה והיא לכבוש את מצרים פיסית ולשלוט בה.

אך מפעל כמו כיבוש היה למעלה מכוחם של הצלבנים. הם יכלו לנצח ממלכה מתפוררת, אך לא להמשיך ולהחזיק בה.

הסיבה לכך נבעה מנחיתות דמוגרפית, כאשר לא היה ביכולתו של חיל מצב לענות על בעיית השליטה.

הצלבנים שגו קשות ובחרו בדרך השנייה, זה קומם נגדם גם את היסודות, שתמכו בהם בתחילה. אמאלריך ארגן בשנים 1163–1169 חמישה מסעות מלחמה למצרים. שלושת הראשונים באו דווקא לרגל יזמה של הפלגים היריבים במצרים, אך נסתיימו, בדרך כלל, בצורה דומה – עליידי הסכם בין אמאלריך לבין שירכוה, שאין מנוצחים ומנוצחים. מסעות אלו היו בעלי משמעות רבה לגבי שני הצדדים. עבור המוסלמים היו מסעיו של שירכוה תחילת האיחוד המצרי-סורי ואילו עבור הצלבנים – ההכרה בקלות כיבושה של מצרים, במידה שימצאו הכוחות לכך.

תכלית מסעות 1168–1169 של אמאלריך הייתה הפעם שונה – כיבוש והשתלטות פיסית על המדינה.

לא הייתה כל סיבה סבירה למלחמות אלה, אלא אם כן נקבל את ההנחה, כי הצלבנים רצו להפוך את משטר החסות, שהיה קיים, למשטר כיבוש. הדבר בוצע באמתלה של תשלום כופר דמיוני בסך שני מיליון דינר.

כאן חל המפנה בתולדות מערך הכוחות במזרח התיכון. שוב עליידי בקשת אחד הפלגים במצרים פלש צבא סורי למדינה בטענה של הגנה מפני הצלבנים. בפעולה זאת הונח היסוד למצב חדש שהתהווה, ופירושו, במקום שתי ממלכות ערביות ממלכה אחת תחת פיקוד אחד. בראש צבא הגאולה הסורי עמד צלאח-אדין, שהיה אחרי-כך אדריכל המדיניות הסורית במצרים, ואשר הניח את היסוד למפלת הצלבנים.

מאבק הכוחות הסמוי של צלאח-אדין ונור-אדין דחה לפי שעה את ההכרעה במאבק נגד הצלבנים, אך לא מנע את כיבוש אילת עליידי צלאח-אדין ב-1173. בכיבוש זה הייתה השלכה ראשונית בחשיבותה על התפיסה הצבאית של הצלבנים. בהעדר כוח מספיק לכיבוש ומה שחשוב יותר, להחזיק באילת, פותחה התיאוריה של העתקת קווי הגבול ממעמד הנוכחי, דבר שהתאפשר עליידי שרשרת מבצעים מהמדבר ונקודות היישוב אל מעבר למדבר.

תקופת אמאלריך הראשון מציינת את הגישה החדשה של ממלכת הצלבנים. במקום שליטה על גבול הישימון והפכה הגישה לשאיפה לסתום את כל נקודות היציאה ממצרים לארץ-ישראל, הווה אומר – מערבית לישימון. לגבי אילת, הרי חשיבותה נוסף לגורמים הכלכליים והתעמולתיים (דרך עוליה-הרגל) הייתה גם בהיותה בסיס הצטיידות לכוחות מצריים בדרכם ממצרים צפונה. צריך לזכור, כי דרושים היו ארבעה-חמישה ימי רכיבה לחצות את מדבר סיני מקלעת ג'ונדי לאילת ושניים-שלושה ימי רכיבה מאילת למבצרי עבר-הירדן.

השנים 1170–1174, הצטיינו בחוסר ניסיונות הכרעה משני הצדדים, כאשר כל צד ונימוקו עמו.

בצד המוסלמי, המתיחות בין מצרים לסוריה, קיבלה צביון חדש של מאבק בין צלאח-אדין ונור-אדין, אשר כמעט שהגיע לכדי עימות גלוי, עד מותו של נור-אדין. לגבי הצלבנים, הרי כתוצאה מכישלונותיהם במצרים הם החלו לחזור למדיניותו של פולק מאנז'ו, שעיקרה: מדיניות של התגוננות ופעולות מנע במקום פעולות-התקפה ישירות, כאשר הם חיים בצל האיום והחשש התמידי, כי

המצב יתפתח עד כדי איחוד הכוחות המוסלמיים היריבים, כשהמדינה הצלבנית משמשת כחיץ ביניהם. בד בבד החלה התפכחות צלבנית מרעיון העזרה האירופית, והרגשת הבדידות במרחב הביאה אותם לניסיון מחודש לברית ביוזמת-צלבנית, מצד אחד, ולניסיון כושל להסכם עם האופוזיציה לצלאח-אדין במצרים, מצד שני.

הצלבנים כבלו עצמם בכוח עובדות אלו במערכת בריתות, שהגבילה את חופש התמרון והפעולה שלהם, כדוגמת מסע הצי הסיציליאני לאלכסנדריה.

סוף שנת 1174, מצאה את הצלבנים חלשים משהיו. זאת עקב אי-הצלחת תכניותיהם במצרים ומותו של אמאלריך, מחד, והגברת כוחו של צלאח-אדין במצרים, שהסתייעה במותו של נור-אדין, מאידך.

בזאת תמה התקופה השנייה ביחסם של הצלבנים למצרים. תקופה שהחלה עם כיבוש אשקלון ב-1153 ונסתיימה במותם של נור-אדין ואמאלריך.

תקופה זו החלה בשורת הצלחות מרשימות, כאשר מולם עמדו שני כוחות מפורדים, והסתיימה בחזרה לעמדות הגנה קודמות ובנחיתות אסטרטגית גדולה יותר.

התקופה השלישית משתרעת על פני השנים 1174–1187 ועיקרה, מאבק בין הצלבנים לצלאח-אדין. העימות הראשון עם השליט האיובי החדש היה קרב גזר. עקב ריתוק כוחות הצלבנים לחזית הצפון פשטו גדודיו של צלאח-אדין על-פני דרום הארץ והתנגשו עם באלדווין הרביעי בגזר (1177). המפלה, שנחל צלאח-אדין הייתה שלמה, צבאו התפרק או הושמד. אולם בצד תבוסה זו התגלתה תופעה מעניינת. כתוצאה מהרזובואר האנושי והכלכלי העצום, שעמד לרשותו של צלאח-אדין, אף קרב לא נשא אופי של קרב אחרון.

הדבר אינו נכון לגבי הצלבנים. ואמנם, תוך זמן קצר, שוקם הצבא המוסלמי, כך שקרב גזר דחק את הקץ, אך לא מנע אותו עשר שנים מאוחר יותר. יתרה מזאת, לצלבנים התחוור, כי רק קרב שיתנהל על אדמת מצרים יכול אולי ליצור הכרעה זמנית.

בתקופה הבאה, שוב עוברת נקודת הכובד צפונה. פרט למסעותיו של רינו משאטיון הייתה פעילות מצומצמת וחסרת חשיבות מכרעת בחזית הדרומית, כמו הפשיטה הימית המצרית על נמל עכו באוקטובר 1179 או המסע הצלבני לפוקוס ב-1178–1179.

ב-1180 נחתם הסכם שביתת נשק בין צלאח-אדין ובאלדווין הרביעי. הראשון ניצל להתארגנות, אך עבור הצלבנים היה הדבר מבחינת ראשית הקץ, כי כאן הופרה עליונותם.

עדיפות צלבנית הייתה תנאי הכרחי לקיומם, וברגע שעליונות זו הופרה, מצבם החמיר. ב-1182 עורך צלאח-אדין מסע גישוש למצרים ולסוריה, ושנה לאחר-מכן ניסו הצלבנים לפלוש ממבצר דרום למצרים.

פלישה זו התסיימה בתבוסה, כך שעיקר החזית מועבר צפונה. אך טבעי הוא הדבר, שהקרב המכריע נערך בצפון הממלכה ב-1187.

פרשה מעניינת לכשעצמה היא פרשת מסעותיו של רינו משאטיון. אך אין זה המקום להיכנס לפולמוס על דמותו פורקת-העול והרב-גונית של מצביא זה, אשר עד היום חלוקות הדעות על מניעיו.

מסעו הראשון היה ב-1178 במקביל לציר הדרומי של צה"ל בשתי מלחמות סיני, כלומר חצייה מאילת

כאשר המסחר האירופי התבסס על דרך היבשה, דבר שעלול היה להביא להרס מסחרה של מצרים. עד כאן מצרים כארץ מעבר ולא כמטרה כלכלית בפני עצמה. אולם על פי Runciman הייתה הדלתה של הנילוס כפרט וכל מצרים התחתונה ככלל האזור המיושב ביותר בעולם ימי הביניים.

קהיר ואלכסנדריה היו ערי תעשייה ומסחר בעיקר לצורכי מתכת, זכוכית ובדים. עדות לכך אפשר למצוא בגניזה הקהירית, שנתגלתה במאה שעברה, ואשר עיקרה אוסף תעודות על רקע מסחרי. מצרים ריכזה גם את סחר הזהב של סודן.

Stone מספר לנו על ויכוח, שניהלו אבירים, כשעמדה בפניהם ברורה לבחור בין מסע מלחמה למצרים או לסוריה, ומטעמים כלכליים הועדפה הראשונה. קשה גם להבין את מניעיהם של שליטי ערי החוף האיטלקיות – פיזה, גינואה, ונציה – לשליחת ציי מלחמה לעזור במסעות מצרים, לולא התועלת הכלכלית, שעשויה הייתה לצמוח מצעד זה.

העושר הצפוי מכיבוש מצרים הווה גם סיבה לתמיכה הרבה לה זכה אמאליך השלישי, במסעו הרביעי למצרים ב־1168, מצד המסדרים הצבאיים־דתיים בעיקר ההוספיטלרים. על־פי ההסכם, שנחתם בין אמאליך לבין ז'לבר דאסאי, שהיה ראש המסדר, אמור היה לקבל תמורת כוח צבאי שיסופק את העיר בלביס וסביבתה, וכן מס מעשר ערים אחרות. פירוש הדבר מבחינה כספית, הכנסה של מאה חמישים אלף ביזאנטים לשנה, נוסף על ארמון בכל עיר במצרים, מעשר מאוצר הכליף ומאוצרות הערים וכן חלק בשלל או בכופר אם מצרים תפדה את עצמה.

מניעים דתיים

קשה למצוא מרכיבים דתיים ביחסם של הצלבנים למצרים. בארץ זו, שלא כדוגמת ארץ־ישראל, אין לנצרות אחיזה היסטורית היכולה לעורר מחשבות כיבוש על רקע דתי.

במידה שישנה גישה כזאת, הרי היא חלק מההתייחסות הנוצרית הכללית כלפי האיסלם. כל מסע התפשטות בעל אופי דתי להלכה יכול לשאת אופי קונברסי, בייחוד כלפי ריכוז אוכלוסייה כה גבוה כמו במצרים התחתונה.

לא כאן המקום לבחינת הדוגמה הנוצרית כלפי דתות אחרות, לכן אציין רק את החלק הרלוונטי לנושא.

ברנארד מקלירבו בכתביו העניק הנמקות רעיוניות לעמדה, שרווחה במשך מאות בשנים, אשר שללה כל אפשרות של קונברסיה בקרב המוסלמים, ואשר דגלה במציאת פתרון בדרך החרב. המציאות החדשה של המאה ה־12, והפגישה עם מוסלמי המזרח (להבדיל ממוסלמי ספרד) יצרה תיאוריות חדשות, אשר עדיין היו בבחינת קולות בודדים, ואשר לא אפיינו דעת קהל רווחת, אלא ביטאו דעה מסוימת חסרת תמיכה רחבה.

הכוונה לכתביהם של פייר הנערץ בחיבור הפולמוס הספרדי שלו, וכן של שני אנגלים: החצרן ואלטר מאפ והנויר ראלף נייגר, אשר קובעים, כי האוואנגליזציה של המוסלמים חייבת להעשות על־ידי שכנוע ולא על־ידי אלימות.

אולם הראשונים, שניסו להוציא תיאוריה זאת של המסיון מהדרש אל המעש, היו ז'אק מוויטרי ופראנצ'סקו מאסיו, כל אחד בדרכו שלו. המעשה המפורסם ביותר הוא הטבלתם של 500 ילדי דימאט בעת המצור על העיר ב־1217.

לראס־סודר דרך נחל עד סביבות קהיר.

רעיון העתקת הגבול הדרומי מדיר־אל־באלח לאל־עריש, ובשלב שני בלביס ולתאניס, קיבל משמעות של רעיון בדבר השתלטות על חצי־האי סיני בשלמותו תוך הסתמכות על אהדת האוכלוסייה הנודדת של סיני ותמיכתה.

מכאן נבעה ההכרה, ששליטה בחצי־האי סיני מחייבת שליטה בים סוף.

המסקנה, שהסיק רינו משאטיון, באה לידי הגשמה במסעו הימי לאורך ים סוף. מסע זה היה אחד המסעות הנועזים בתולדות מסעי הצלב ואשר תכליתו, העתקת הגבול הצלבני לגבול מצרים: מדמיאט בצפון ועד סואץ בדרום.

מסעו המופלא של רינו הסתיים בצורה טרגית כתוצאה מהשמדת כוחותיו בדרך למכה.

היה זה גם הניסיון האחרון בזמן הממלכה הצלבנית הראשונה לנסות ולהשפיע על מהלך ההיסטוריה בגזרה המצרית.

מניעים כלכליים

כמו בכל מסע מלחמה או שאיפת כיבוש, גם בגישתה של הממלכה הצלבנית לא נעדרו סממנים של מניעים כלכליים. כיבוש החופים הדרומיים והמזרחיים של הים התיכון בידי המוסלמים, הפך ים זה לזירת מאבק בין ציים נוצריים לציים מוסלמיים, דבר שצמצם את קשרי המסחר בין אירופה הנוצרית לבין המזרח.

המסע הצלבני הראשון אפשר לעריה של איטליה לקיים ספנות מסודרת אל שפך האורנטס, כאשר מעבר השיירות משם אל הנהר פרת אובטח על־ידי הקמת הנסיכות הצלבנית של אידיסיה בצפון דרך שאר ערי החוף לאדקיה, טריפולי, בירות, צידון, צור, עכו, יפו, והחל מ־1153 גם אשקלון.

לפנינו מגמה ברורה דרומה. בינתיים התחוויר לעירונים האיטלקים, כי הרחבת השלטון הצלבני אל תוך פנים הארץ אינה משרתת את מטרותיהם הכלכליות. כאן גברה הנטייה להרחבת קו הנמלים, אשר יותר משהיו חשובים כמרכזי יצוא למוצרי המזרח התיכון, חשובים היו כתחנות מוצא לדרכי השיירות הנמשכות והולכות אל האוקיינוס ההודי. שני צירי מסחר הובילו מהאגן המזרחי אל הים התיכון לעבר האוקיינוס ההודי. הראשון – הצפוני: דרך שפך האורנטס אל חוף המפרץ הפרסי דרך אנטיוכיה, נהר פרת, תעלה המחברת את הפרת עם החדקל ומשם לבגדד והמפרץ הפרסי (על פי כתביו של הכרוניקן הערבי אבן כרדאדה, שחי במחצית השנייה של המאה ה־9).

הציר השני הימי – ציר הדרום, התחלק לשתי דרכים. הראשונה יוצאת מאילת דרך ים סוף, והשנייה דרך אלכסנדריה – ים סוף לאורך חצי־האי ערב. לגבי אילת, כאן המקום לציין, כי נוסף על היותה עיר מפתח בדבר אל־חאג', שימשה גם צומת מעבר, שקשרה את סוריה אל ים סוף, חצי־האי ערב ומצרים. על רקע זה אפשר להבין את מסעו של רינו משאטיון ב־1182 לאורך ים סוף. מטרותו, אחרי השתלטות על ערי חג'אז מכה ומדינה, הייתה לנוע לבאב אל־מנדב ומשם לאוקיינוס ההודי, כדי להתחבר עם סוחר המזרח.

הייתה זו דרך שנשמרה בקפדנות על־ידי המוסלמים

אולם לגבי המסדרים הצבאיים-דתיים התמונה קצת שונה. הללו, מטעמים כלכליים, ייצגו את הדעה הקיצונית בימיו של אמאלריך השלישי, אשר קראה לכיבוש פיסה של מצרים, דעה שהביאה למסע 1168.

חשיבות לחץ זה התחזקה בתקופת הממלכה הצלבנית השנייה, אם כי שוב, עלינו לזכור, כי בתקופות רבות היו המסדרים משענת לכוח צבא הקבע הצלבני.

מבלי להיכנס להתפתחויות המסדרים ומטרותיהם בארץ-ישראל לא נתקלתי במקורות, אשר יצביעו על שאיפות פילנטרופיות במצרים.

יתרה מזאת, ואלטר מאפ יוצא בחריפות נגד ההוספיטלרים על אולת ידם בטיפול בענייני אנוש והתגברות היסוד הצבאי במסדר על היסוד הדתי.

כמו כן, אין זה נראה לי, כי הצלבנים ראו צורך לצאת לעזרת הנוצרים של מצרים כשהכוונה בעיקר לקופטים ולארמנים, הן בגלל גורמי יריבות דתיים עמוקים, והן על פי הדעה, כי מעולם לא היה לנוצרי מצרים כה טוב כמו בתקופת השושלת הפאטימית.

סיכום

לסיכום אפשר לומר, כי הצלבנים היו ערים לסכנת הכיתור המוסלמי ופעלו נגדו הן במישור הצבאי והן במישור הפוליטי תוך התקשרות עם גורמים שונים בעולם המוסלמי.

איני גורס, שלמניעים דתיים הייתה איזו שהיא השפעה על פעולותיהם של צלבני הארץ ביחסם למצרים.

עם זאת, אפשר למצוא מוטיבים כלכליים ברורים לפעולות נגד מצרים הן כמטרה בפני עצמה והן בשמשה ארץ מעבר מאירופה לכיוון האוקיינוס ההודי.

הראיתי בעבודה זו כיצד התפתחה והשתנתה תיאוריית הגבולות הטבעיים מקביעת הגבול הדרומי על הקו המזרחי של המדבר - בין הספר לבין המדבר - לקביעתם בצידו המערבי של הישימון על גבול הדלתה של הנילוס.

מה שניסיתי להוכיח הוא, כיצד חדרה להכרתם של הצלבנים התודעה, כי אין שליטה בארץ-ישראל כל עוד אין שולטים במצרים. רק הבטחת ניטרליות, שיתוף פעולה או תלות מצרית בממלכת ירושלים יאפשרו קיום לממלכה צלבנית בארץ-ישראל.

מכאן המסקנות למסעי הצלב הבאים: מסע דמיאט בשנת 1217 ומסע מצרים של לואי התשיעי בשנים 1248-1249 מגלמים את תפיסת הכיבוש הפיסי של מצרים.

לעומת זאת, גישתו של פרידריך השני ההוגשטאופן ב-1229 המעלה את הנוסח השני, זה של כריתת שלום עם מצרים לשם הבטחת קיומה של ממלכת הצלבנים.

מאי 1968.